

Yirmibirinci Yüzyıla Girerken İDEOLOJİ VE SOSYOLOJİ

Yrd. Doç. Dr. Kamil KAYA*

Giriş

İdeolojilerin toplumsal değişme temeline oturması, ideolojileri sosyolojik açıdan ele alanların eskiden beri bildikleri bir süreçtir. Bundan dolayı sosyologlar, ideoloji ve benzeri fikir hareketlerinin çağdaş dünyamızın kalıcı özelliğini oluşturduğunu belirtirler. Buna rağmen 1950'li yıllarda Ramond Aron ve Daniel Bell gibi bazı bilim adamları yirminci yüzyılı, ideolojilerin sona erdiği bir asır olarak değerlendirmişlerdir. Adı geçen düşünürler, özellikle geleneksel sağ ve sol ideolojilerin, ekonomik ve siyasi alandaki değişikliklerin bir sonucu olarak önem ve değerlerini yitirdiğini dile getiren bir teori ileri sürmüşlerdir. Söz konusu teoriye göre, sanayileşmiş toplumlarda eski sağ ve sol ideolojilerin, kapitalizmin kendi içinde kaydedilen önemli değişiklik ve gelişmelerden dolayı, günümüzde hiçbir anlamı ve gücü kalmamıştır. Örneğin siyaset alanında işçi sınıfının demokratik katılımı, ekonomik alanda refah düzeyinin artışı ve daha adil bir bölüşüm imkanına kavuşması ideolojilerin sona ermesinin en önemli sebeplerdendir¹. Ancak, Şerif Mardin'in de ifade ettiği gibi, sistematik bir şekilde işlenmiş, temel teorik eserlere dayanan, seçkinlerin kültürleriyle sınırlandırılmış sert ideolojilerin yıkıldığı kabul edilse bile; kitle toplumlarının belirmesiyle birlikte önem kazanan inanç anlamında yirminci yüzyılın en yoğun şekliyle ideolojik bir nitelik göstermeye devam ettiği söylenebilir².

* Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Mardin, Şerif; **İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 171-175.

² Mardin, Şerif; **Din ve İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s.13-14.

Sosyal bilimlerde kullanılan kavramlar arasında anlamı en az bilinen, en belirsiz, en tartışmalı, fakat buna rağmen en çok kullanılan kelimelerden birisi de ideolojidir. Diğer ilmi terimlerde olduğu gibi ideoloji kavramının da, doğruluğu herkes tarafından kabul edilebilen bir tarifi olduğunu söylemek mümkün değildir. İdeoloji, nadiren bizim, ama çoğunlukla ötekinin düşüncesidir. Kendi düşüncemizin ideolojik olabileceği düşüncesi, neredeyse içgüdüsel olarak karşı çıktığımız bir önermedir³.

İdeolojinin Ortaya Çıkışı Ve Tarihi Gelişimi

İdeoloji kavramı, burjuvazinin feodalizme karşı verdiği ilk mücadeleler sırasında, geleneksel aristokratik toplumda doğmuştur. Bu mücadeleler onsekizinci yüzyıl Aydınlanma Çağı'nın arka planını oluşturmuştur. Daha açık söylemek gerekirse ideoloji kavramı, bu dönemin kültürel ve felsefi ortamı içerisinde akli savunmak ve ilerici olmayan tüm düşünceleri eleştirmek için üretilmiştir⁴. Diğer bir ifadeyle ideoloji kavramı, Sanayi Devrimine eşlik eden sosyal, siyasi ve entelektüel yapıda meydana gelen toplumsal çalkantıların bir sonucudur. Yani toplumsal yapıda ortaya çıkan demokratik ülkelerin yayılması ve kitle hareketlerine dayanan politikaların "*dünyayı biz yapmış olduğumuza göre bir daha yapabiliriz*" düşüncesinin bir ürünüdür⁵.

Genel olarak ideoloji, siyasi ya da toplumsal bir öğreti meydana getiren, siyasi ve toplumsal eylemi yönlendiren düşünce, inanç ve görüşler sistemidir. Bir topluma, bir döneme ya da toplumsal bir sınıfa özgü inançlar bütününe; bir toplumsal durumu yansıtan düşünceler sistemine verilen isimdir⁶. İdeoloji, sosyal bir grubun kendine has yanını ortaya koyduğu, başkalarından ayrıldığı, hatta başkalarıyla ters düştüğü ortak düşüncelerin bir bütünüdür⁷. Bazı yazarlara göre ideoloji, Fransa'nın klasik felsefesidir. Ancak, onsekizinci yüzyıl Fransa'sı felsefe ve metafizik sözünden pek hoşlanmamaktadır. Bu bakımdan ilk defa 1796'da Destutt de Tracy (1753-1836), "*İdeoloji Unsurlarına Ait Proje*" adlı eserinde felsefe teriminin yerine geçecek olan ideoloji kelimesini kullanmaktadır. Tracy'ye göre ideoloji, konusu fikirlerin tetkikinden ibaret olan ve düşüncelerin kanunlarını inceleyen bir ilimdir⁸. Tracy ideolojiyi, peşin hüküm-

³ Mc Lelland, David; **İdeoloji**, Çev: Ercüment Özkaya, Doruk Yayımcılık, Ankara 1999, s.11-12.

⁴ Larrain, Jorge; **İdeoloji ve Kültürel Kimlik**, Çev. Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995, s.21-22.

⁵ Mc Lelland, David; a.g.e., s.13.

⁶ Cevizci Ahmet; **Felsefe Sözlüğü**, Ekin yayımları, Ankara 1997, s.359.

⁷ Lapierre, Jean-William; "**İdeoloji Nedir?**", İlimler ve İdeolojiler, Trc. Fahrettin Arslan, Ankara 1981, s.8.

⁸ Sezal, İhsan; **Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar**, Akçağ Yayınları, Ankara 1991, s.69; Bolay, S. Hayri; **Felsefi Doktrinler Sözlüğü**, Ötügen Neşriyat, İstanbul 1981, s.131.

lerden sıyrılarak, fikir ve düşünceleri inceleyen ve sosyal reform niteliği olan düşünce sistemi şeklinde kullanmıştır⁹.

Denilebilir ki ilk ortaya çıktığı şekliyle ideoloji, düşünceler ile bu düşüncelerin kaynaklarını ve özelliklerini incelemeyi amaçlayan felsefi bir sistem olarak anlaşılmıştır. İdeolojinin bu anlamdaki kullanılış şekli ondokuzuncu yüzyıl sonuna kadar devam etmiştir. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren ise, ideoloji kavramının anlamında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. İdeoloji teriminin tarihi seyri içerisindeki mahiyetinde meydana gelen mana değişikliklerini ifade etmesi bakımından bir Fransız sosyologu olan Adolphe Coste'un ideoloji tanımı dikkat çekicidir. Coste ideolojiyi şöyle tarif etmektedir: *"Eflatun'un başlatıcısı olduğu, Descartes'in tazelediği, on sekizinci asır filozoflarının lüzumundan fazla darlaştırdıkları bir ilimdir."*¹⁰

İdeoloji, ondokuzuncu ve yirminci yüzyılda geniş bir yayılma alanı bulmuştur. Çünkü, bu yüzyıllarda ideolojilerin ortaya çıkmasına ve yayılmasına müsait ideal ortam mevcuttur. Şerif Mardin'e göre, ideolojinin adı geçen yüzyıllarda geniş yayılma alanı bulmasının üç temel unsuru vardır. *Birincisi*, ideolojinin ideal yayılma ortamı olan az okumuş insan kitlesini oluşturacak yeni yayın araçlarının ve eğitim sistemlerinin gelişmesi, aydınların fikir üreticisi olarak toplumda giderek önem kazanan bir fonksiyon ifa etmesidir. *İkincisi*, ideoloji çok çalkantılı ve akışı hızlanmış çağdaş bir devrin özelliğidir. Ondokuzuncu yüzyıl ise, sosyal çalkantıların yaşandığı, endüstri toplumunun insanları köksüzleştirdiği bir asırdır. *Üçüncüsü* ise, endüstri toplumunun geliştiği çağda aydınların bir grup olarak özellik kazanmaya başlamış olmasıdır. Şayet aydınlar böyle bir özelliğe kavuşmasaydı ideolojik düşüncenin temellendirilmesi, devamlı ve kümülatif bir uğraşı olma şansı geniş oranda azalır ve ideolojinin ondokuzuncu ve yirminci yüzyılda kök salması zorlaşır. Kısaca ideoloji, bu değişmelerden sadece birinin değil, tümünün yani endüstri toplumlarının özelliklerinden biri olan farklılaşmış toplumların bir ürünüdür¹¹.

İdeoloji Kavramının Tahlili

İdeolojinin değişik anlamlarından söz edilebilir. *Öncelikle* belirli merkezi değerler çerçevesinde oluşturulan inançların meydana getirdiği sistemi ifade eder. Komünizm ve Faşizm gibi ideolojiler, toplumdaki kurumların karşısında yer alır ve kendisine bağlananları ya da inananları bir parti veya mezhep içinde

⁹ Erkal, Mustafa E.-Baloğlu, Burhan-Baloğlu, Filiz; *Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü*, Der Yayınları, İstanbul 1997, s.140.

¹⁰ Meriç, Cemil; *"İdeoloji"*, Sosyoloji Dergisi, C.22-23, İstanbul 1971-1972, s.119-120.

¹¹ Mardin, Şerif; *İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 131-132.

örgütlemeye yarar. *İkinci olarak* ideoloji, bir anlamda yanlış ya da çarpıtılmış olan inançlar bütünüdür. Marxist terminolojide ideoloji, toplumda egemen olan sınıf tarafından üretilen ve bu sınıfa ezilen sınıflar üzerindeki ekonomik egemenliğini pekiştirme imkanı veren düşünceler bütünüdür. Dolayısıyla ideolojilerin karakteri tamamen toplumdaki ekonomik güç tarafından az ya da çok çarpıtılır. *Üçüncü olarak* ideoloji, daha çok toplumsal fenomenlerle ilgili olan ve bilimsel bilgiyi olduğu kadar, dini ve hatta gündelik inançları da kapsayabildiği için doğru olduğu kadar yanlış da olabilen inançlar sistemini ifade eder¹².

İdeoloji terimi, sadece inanç sistemiyle değil, aynı zamanda iktidar meselesiyle de ilgilidir. İdeolojinin en yaygın kabul gören tanımı, egemen toplumsal grup veya sınıfın iktidarını meşrulaştırmakla ilgili olanıdır. Meşrulaştırma sürecinin farklı stratejileri vardır. Bunlar;

- 1)- Egemen iktidar kendisinin, kendine yakın olan inanç ve değerlerin tutunmasını sağlar,
- 2)- Bu tür inançları, doğrulukları kendinden menkul ve görünüşte kaçınılmaz kılacak şekilde doğallaştırır ve evrenselleştirir,
- 3)- Kendisine meydan okumaya çalışan fikirlere çamur atar,
- 4)- Rakip düşünce biçimlerini, muhtemelen açığa vurulmayan, ama sistemli bir mantıkla dışlar,
- 5)- Toplumsal gerçekliği kendisine uygun yollarla çapaşıklaştırarak meşrulaştırır¹³.

İdeoloji, bir topluma veya bir sosyal gruba has inanışlar bütünüdür ifade ettiği gibi, genellikle siyasi ve sosyal mahiyetteki bir doktrin de, bir hükümetin, bir partinin veya bir sosyal grubun faaliyetlerini de ifade eder. Burada ideolojiden anlaşılan, belli bir toplumu korumak ya da yıkmak üzere girilen herhangi bir eyleme dayanak teşkil eden bir sistemdir. Bundan dolayı ideoloji, *"siyasi ve içtimai bir doktrin meydana getiren bir topluluğun, bir hükümetin, bir partinin davranışlarına yön veren siyasi, dini, felsefi vb. düşüncelerin hepsi"*¹⁴ diye tarif edilmiştir. Ayrıca ideoloji, *"belli bir toplum kesiminin (grup, sınıf, mezhep, meslek vs...mensuplarının) statüleri ile uyum halinde ve yerine göre davranışlarını haklı ve meşru göstermek üzere paylaştıkları ortak düşünceler, mitoslar ve değer yargıları toplamıdır"*¹⁵ diye de tanımlanmaktadır.

¹² Cevizci Ahmet; a.g.e., s.360.

¹³ Eagleton, Terry; *İdeoloji*, Çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1996, s.23.

¹⁴ Sami, Şemsettin; *Lügatçe-i Felsefe*, İstanbul 1341, s.540.

¹⁵ Ülgencer, Sabri F.; *Zihniyet Aydınlar ve İzm'ler*, Mayaş Yayınları, Ankara 1983, s.98.

Günümüz toplumlarında her çeşit sosyal ve siyasi hadiseyi bir ideolojiye bağlama temayülü vardır. İdeolojinin en çok kullanılan anlamlarından biri de *"bir siyasi partiye ilham veren doktrin"*¹⁶ demektir. Ancak, sosyal ve siyasi gerçeklik son derece dinamik olduğu halde, ideolojiler statik ve dogmatiktirler. Bundan dolayı ideolojiler, sosyal ve siyasi yapıdaki değişmeye ayak uyduramadıkları için, ancak ortaya atıldıkları dönemin şartlarına bağlı kalmaktadırlar¹⁷. İdeolojilerin statik ve dogmatik oluşu ile siyasetin son derece dinamikliği arasında önemli bir tenakuz vardır. Siyaset, değerlerden çok, sınıf menfaatleri, grup menfaatleri ve devlet menfaatleri gibi menfaatler üzerine kurulur. Siyasete boyun eğmek ve siyasetin kurallarına uymak zorunda kalan ideolojiler, dünyanın her tarafında bir buhran geçirmektedirler. İdeolojilerin buhran geçirdiğini gösteren hadiseler şunlardır:

1)- İktidarı klasik demokratik usullerle ele geçirdikleri zaman ideolojiler, adeta bir çeşit felç olmaktadırlar. İktidarı ele geçiren siyasi partiler, genellikle temsil ettikleri ideolojiyi bir tarafa bırakarak, milli ve milletlerarası konjoktür-lere yani karşılarına çıkan menfaat oyunlarına boyun eğmektedirler.

2)- İdeolojiler, daha mutlakçı ve propaganda kuvvetiyle daha da müsama-hasız ve emperyalist oldukça ikiye bölünme yoluyla çoğalmaktadırlar.

3)-Klasik demokrasilerde birbirlerinden farklı hatta zıt ideolojileri temsil eden partiler arasında siyasi koalisyonlar kurulmaktadır.

4)- Klasik demokrasilerde anayasaya uygun olarak, kısa vadeli, esnek programları olan pragmatik veya ideolojisiz partiler ortaya çıkmaktadır.

5)- İdeoloji ve fikirler etrafında değil de bazı grupların lehine olarak mad-di menfaatler elde etmek ve bu grupların menfaatlerini korumak için oluşturul-muş baskı gruplarının önemi ve rolü artmaktadır¹⁸.

Thomson'a göre ideoloji, iktidara hizmet eden bir araçtır. Ona göre, nere-de asimetrik bir ilişki varsa, orada bir egemenlik durumu söz konusudur. Bu sebeple, ideoloji sadece sınıf egemenliğinin değil, etnik gruplar, ulus devletler, cinsler vb...arasındaki egemenlik ilişkilerinin de sürdürülmesidir. Bu anlayışa göre ideoloji, sadece sınıf karşıtlıklarını gizlemekle kalmamaktadır; aynı za-manda cinsiyete, ırka ve sömürgeci tahakküme dayalı biçimler geliştirerek ka-dınları, etnik azınlıkları vb...de etkilemektedir¹⁹.

Karl Mannheim, ideolojilerin toplumda egemen grubun çıkarlarını koru-maktan başka bir işlevi olmadığı görüşündedir. Ona göre ideoloji, bir toplumda-

¹⁶ Dimitriu, Paul; *"İdeolojilerin Çöküşü"*, İlimler ve İdeolojiler, Trc. Fahrettin Arslan, Ankara 1981, s.67.

¹⁷ Erkal, Mustafa E.; *Sosyoloji (Toplumbilim)*, Dcr Yayınları, İstanbul 1996, s.408.

¹⁸ Dimitriu, Paul; *a.g.m.*, s.69-72.

¹⁹ Larrain, Jorge; *a.g.e.*, s.27-29.

ki egemen grupların menfaatlerini meşrulaştırma hususunda sosyal bir fonksiyonu bulunan, müesses nizamın gerçekliğini haklı çıkarmaya yarayan bir kavramdır²⁰. Bu anlamda ideoloji, egemen bir grubun düşüncesinin, kendi tahakkümünü kurma iddiasını temelden sarsabilecek olguların var olduğunun kavranmasını engelleyecek kadar çıkarlara bağlı kılan bir süreçtir. Diğer bir ifadeyle ideoloji kavramında, belirli durumlarda belirli grupların kolektif şuurlarının, toplum içinde bulunduğu gerçek durumu hem kendileri, hem de diğerleri için adeta bir sis perdesine büründüğünü ima ettiren ve bu duruma kalıcılık kazandıran bir anlam gizlidir²¹.

İdeoloji ve Sosyoloji

İdeoloji kavramının günümüzde iktisat, siyaset ilmi ve sosyoloji dallarında halen tartışılan tarafı ile Marx ve Engels'e borçlu olduğumuzu söyleyebiliriz. Çünkü, onlarla ideoloji, kişisel bir zihin ve kafa işi olmaktan çıkıp sınıf gerçeğine dayalı bir sosyal oluşum çizgisine oturtulmuştur²². Bundan dolayı ideolojinin günümüze kadar sosyolojik bir analizde kullanılması, ya söz konusu analizin Marksist olduğuna ya da Marksizmden oldukça etkilendiğine işaret sayılmıştır. Ancak, ideolojinin sosyolojik bir analizi yapılırken bu kavramın atıfta bulunduğu toplumsal fenomenin fikirler alanı ile siyaset ve iktisat alanları arasındaki ilişkilerle birlikte; diğer sosyolojik gelenekler içinde de tartışıldığı, hatta ideolojiyi kavramsallaştırmada Marksistlerin bu tartışmalardan önemli ölçüde etkilenecek oldukları unutulmamalıdır²³.

Bilindiği üzere Marx ve Engels'in "*Alman İdeolojisi*" adlı eserinde, ideoloji kavramı yeni bir anlam kazanmıştır. Marx ve Engels, adı geçen eserlerinde düşünce ile toplumsal dünya arasında, fikirleri sınıf çıkarlarının ifadesi olarak tanımlayan, katı, determinist ve mekanik bir ilişki bulunduğunu ortaya atmışlardır. Dolayısıyla bu ideoloji teorisi, toplumsal yapı ile düşünce sistemleri arasında bir denklik ilişkisi bulunduğunu var saymaktadır. Onlara göre fikirler, ekonomik düzenin pasif yansımalarından ibarettir²⁴.

Marx'a göre her çeşit ideoloji, maddi alt yapının kendisine özgü haliyle üst yapıya yansımış şeklidir. Gerçekleri eğip büküp temelde üretim aracı sahip-

²⁰ Lapierre, Jean-William; *a.g.m.*, s.12-13.

²¹ Mannheim, Karl; "*İdeoloji ve Ütopya*", Sosyoloji Yazıları, Derleyen İhsan Sezal, Ekin Yayınları, Bursa 1995, s.142; Swingewood, Alan; *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çev. Osman Akinhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998, s.331.

²² Ülgener, Sabri F., *a.g.e.*, s.97.

²³ Marshall, Gordon; *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akinhay- Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s.320.

²⁴ Swingewood, Alan; *a.g.e.*, s.96-97.

lerinin çıkarları doğrultusunda saptırılmış olarak yansıtan fikir ve ifade biçimleridir. Din, ahlak, hukuk, felsefe vb... teorik gerçekler birer yansımadan ibarettir²⁵. Ona göre ideoloji, açıkça egemen sınıfların çıkarlarına hizmet etmiş ve ezilen sınıfların tahakküm altına alınmasına yardım etmiştir²⁶. Çünkü ideoloji, ekonomik ve sınıf çıkarlarıyla doğrudan ilişkili olan bir gölge fenomendir. İdeolojinin işlevi, çelişkileri gizlemek, toplumsal ilişkileri mistifiye etmek ve görünümüler dünyasını fetişleştirmektir²⁷.

Marx ve Engels'in bu ideoloji anlayışı, iktisadi, siyasi ve sosyal bakımdan tartışmalara sebep olmuştur. Onlara göre, iktisadi olgulara zıt olarak, tasavvur ve inanç, metafizik, ahlak ve din hepsi birer ideolojidir. Ayrıca Marx'a göre, bir devrin hakim ideolojisi, o devrin hakim sınıfının ifadesidir. Zira bir devrin ideolojisi, esirgenecek, haklı ve meşru gösterilecek bir şeyi olup da elinden çıkarmak istemeyen kuvvet ve iktidar sahiplerine hizmet etmektedir. Dolayısıyla ideoloji, hangi yoldan olursa olsun elde edilmiş bir pozisyonun savunma aleti demektir. Esirgenecek şeyi olmayanların ideoloji ile uzaktan yakından ilişkisi yoktur. İdeoloji, aldatma ve oyalama olarak, ancak hakim sınıfın söz sahibi olduk-ları toplumların harcıdır. Marksizm ise, kuracağı sınıfsız ve sömürsüz toplum yapısı ile her türlü ideolojik sistemlerin üstünde ve dışında kalmış olacaktır²⁸. Çünkü, tam anlamıyla komünist bir toplumda artık kendisini topluma dayatan bir siyasi devlete, meşrulaştırıcı bir hakim ideolojiye ve hatta soyut bir yasallık donanımına gerek kalmayacaktır²⁹. Bu noktadan hareketle Marx, burjuvazinin metafizik ve dine ilişkin eleştirilerini model alarak, egemenlik ve sömürünün yeni biçimlerinin maskesini düşürmek için kendi ideolojisini kurmuş ve geliştirmiştir. Artık ona göre ideoloji, egemen sınıfın ezilen sınıfları kandırmak için itina ile planladığı, toplumdaki çelişkileri maskeleyerek sistemin kendisini yeniden üretmesini sağlayan bir fesatlığın ürünü olmadığı gibi, bilincin keyfi bir icadı da değildir³⁰. Burada ideoloji, arzu edildikleri yargısına varılan siyasi çıkarların peşinden koşan belirli bir grup veya sınıfı birleştiren ya da onlara ilham kaynağı olan inançlar kümesi anlamına gelir³¹.

Görülüyor ki Marx, bir taraftan ezilen sınıfların aleyhine olarak egemen sınıflara hizmet ettiği için ideoloji kavramını yıkmaya çalışırken, diğer taraftan sınıfsız ve sömürsüz bir toplum söylemine dayanan kendi ideolojisini kurmuş-

²⁵ Elibol, Saadetdin; *İlim ve İdeoloji*, Ankara 1985, s.78.

²⁶ Larrain, Jorge; *a.g.e.*, s.66.

²⁷ Swingewood, Alan; *a.g.e.*, s.104.

²⁸ Ülgener, Sabri F.; *a.g.e.*, s.100-101.

²⁹ Eagleton, Terry; *a.g.e.*, s.123.

³⁰ Larrain, Jorge; *a.g.e.*, s.23-25.

³¹ Eagleton, Terry; *a.g.e.*, s.74.

tur. Marksizmin bir savunma aracı olarak ileri sürdüğü ideoloji anlayışı, gerçeği yansıtmaktan uzaktır. Çünkü, ideoloji her şeyden önce, suçlama tekniği ve aleti olarak her akla gelen yerde kullanılacak bir silah değildir. Nitekim ideoloji kavramı Marx'ın ve Marksistlerin bıraktıkları yerde kalmamıştır. İdeolojiyi sınıf çıkarı uğruna yalan ve aldatma olarak gören ve gösteren düşünce bugün artık çok gerilerde kalmıştır. Batı ülkelerinde son elli-altmış yıllık siyasi mücadeleleri takip edenler, ondokuzuncu asırdan günümüze intikal eden ideolojilerin tamamen değiştiğini ve eski anlamlarını kaybettiğini görürler.

Yakın-geçmişin tarihi gerçekleri –Marx'ın ileri sürdüğünün aksine– sanayi toplumlarının komünist toplum aşamasına geçemediğini kanıtlamaktadır. Aslında, başta Sovyetler Birliği olmak üzere bir zamanlar sosyalist blok içeri-sinde yer alan Doğu Avrupa ülkelerinde sınıfsız ve sömürsüz bir toplum bir yana, bunu gerçekleştirecek işçi sınıfı ihtilal yoluyla yönetime de gelememiştir. Buna mukabil sanayileşmiş kapitalist toplumlarda proleterleşme süreci, bir çok sosyal siyaset tedbirleri ile önlenmiş, sosyal refah seviyesi artan çalışanlar orta sınıflaşma sürecine girmişlerdir. Çalışanların demokratik rejim içerisinde muhafaza-karlaşması ve işbölümü, Marx'ın ilham kaynağı olan Ortaçağın ikili sınıf yapısını değiştirmiş, homojen bir sınıf yapısından çoğulcu bir sınıf yapısına geçilmiştir. Proleter olmaktan kurtulan çalışanlar için, artık ihtilal uğruna sınıf şuuru ve sınıf kavgası ideolojik bir lüks haline gelmiştir. Böylece Marksizm, daha çok teori ile uğraşan akademisyenlerin faaliyet ve araştırma sahasına giren tarihi bir görüş haline gelmiştir³².

Doğa bilimlerine kıyasla sosyoloji geri kalmış bir ilim olduğu için, toplumların bilimsel çözümlemesi henüz fazla gelişmemiştir. Nitekim, objektif çözümlere, kesin gözlemlere ve gerçekten bilimsel nitelikteki açıklamalara erişebildiğimiz alan, olguların ancak subjektif ve kesin olmayan izlenimlerle bilindiği alana kıyasla çok daha zayıftır. Dolayısıyla, bilimsel araştırmanın gelişebilmesi için elzem olan varsayım, model ve teorileri kurmak son derece güç olduğu gibi, bu kavramları ideolojiden ayırmak da oldukça zordur. Gerek ideoloji ve gerekse bilimsel teori, toplumu açıklayan birer sistem ve toplumun işleyişini anlamaya yardım eden birer düşünce ürünü oldukları için birbirine benzerler. Ancak, bilimsel teori ile ideolojinin ayrıldığı noktalar da vardır. Her şeyden önce bilimsel teori, bir değer yargısı içermez. Buna karşılık ideolojide bir değer sistemi vardır. Ayrıca bilimsel teori, bilimin daha önceden gözlemlediği ve ispat ettiği olgulara dayanır. İdeoloji ise, ilke olarak bu olguları da içermekle birlikte bunları aşar ve çoğunlukla subjektif bir takım izlenimlere, yüzeysel gözlemlere ve kısmi yorumlara dayanır. Sosyolojinin az gelişmişliği, çok sayıda kesin ve kanıtlanmış gözlemle çalışmaya imkan vermediği için,

³² Erkal, Mustafa E.; a.g.e., s.241-242.

kavramlar ister istemez bir ideoloji niteliğine bürünmektedir. Gözlemcinin gözlemlediği olayların bir ögesi olması da bilim adamını, farkına varmaksızın kendi ideolojisinden beslenen teori ve varsayımlar geliştirmeye iterek, bu karışıklığı daha da artırır. Bundan dolayı sosyolog, dürüst, objektif ve tarafsız olmak için ne kadar çabalarsa çabalasın, bunu tam anlamıyla hiçbir zaman gerçekleştiremez. Bu sebeple bir sosyolog, ulaşılması mümkün olmayan bir objektiflik ve tarafsızlığa ulaşmak için çabalamak yerine, ideolojileri aşmanın imkansız olduğunun şuuruna varmalı ve hiç değilse bu imkansızlığın yaratacağı sakıncaları sınırlandırmalıdır. Bunu gerçekleştirebilmek için de sosyologun ilkönce kendi ideolojisinin şuuruna ulaşması ve bunu itiraf etmesi gerekir. Ayrıca sosyolog, varsayım ve teori geliştirirken yalnız kendi ideolojisini değil, diğer ideolojileri de göz önünde bulundurmalıdır. İlave olarak, teori ve varsayımlarını ortaya koyarken sosyolog, bilimsel olarak kanıtlanmış unsurların yanı sıra şu ya da bu ideolojiden yapmış olduğu aktarmaları da açıklıkla belirtmelidir³³.

İdeolojinin sosyolojik açıdan ele alınmasının esas konusu, fikir ile toplumsal eylem arasındaki bağıdır. Bir bakıma ideolojilerden bazılarının belirli devirlerde niçin tuttuğunun araştırılmasıdır. Toplumsal eylem, yani insanların toplum içinde nasıl davrandıkları, psikolojinin ileri sürdüğü gibi içeriksiz dürtü ve tutumların bir sonucu değil, belirli bir şekil gösteren kültür bütünüünün ürünüdür³⁴. Kültürel değerlerle somut sosyal yapı arasında anlamlı bir ilişki ve tamlama söz konusudur. Sorokin'e göre, bu anlamlı bütünlüğü sağlayan üç unsur vardır

1)- Fertlerin veya sosyal grupların sahip oldukları anlamların, değerlerin ve kuralların toplamından oluşan *ideolojik unsur*,

2)- Bu anlam, değer ve kuralların gerçekleştiği anlamlı eylemlerin toplamı olan *davranış unsuru*,

3)- İdeolojik ve davranış unsurunun somut bir ifadesi olarak ortaya çıkan *maddi kültür unsuru*³⁵.

Fikir ile toplumsal eylem arasındaki bağı ya da kültürel değerlerle sosyal yapı arasındaki anlamlı ilişkiyi sağlayan unsurlardan biri olan ideoloji, fertlere çevresini anlamak, değerlendirmek veya yorumlamak için bir ölçü ya da hareket noktası anlamına gelmektedir. Kültürel değerler fertlerin idrak sahalarına girdiğinde, onun fiziki ve sosyal çevresine karşı tavır almasına sebep olmak-

³³ Duverger, Maurice; *Siyaset Sosyolojisi*, Çev:Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul 1995, s.17-18.

³⁴ Mardin, Şerif; *a.g.e.*, s.185-186.

³⁵ Sorokin, Pitirim Aleksandroviç; *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, Çev: Mete Tunçay, Göçebe Yayınları, İstanbul 1997, s.234.

tadır. Gerçi kültürel değerlerin idraki, kişiden kişiye değişmektedir. Ancak, her fert sosyalleşme süreci içerisinde fiziki ve sosyal çevreye bakışını üyesi olduğu sosyal sistemin, öğrenme yoluyla kendisine aktardığı kültürden almaktadır. Böylece her toplum, kendi özelliklerine uygun bir şahsiyet tipi geliştirmektedir. İşte ideoloji, bu şahsiyet tipinin temsil ettiği dünya görüşüdür³⁶.

Sonuç

Yapılan açıklamalardan ve verilen tariflerin muhtevassından bir takım sonuçların çıkarılması mümkündür. İlk ortaya çıktığı şekliyle ideoloji, toplumdaki fikirleri incelediği için toplumu akıl dışı ön yargılardan arındıracak bir bilim olarak doğmuştur. Ancak, daha sonra ideoloji, bilime ters düşen düşüncelerle özdeşleştirilmiştir

İdeoloji, ferdin kendi başına ve kendi boyutları içinde bir inanç ve davranış şekli olmayıp, grup davranışı ile ilgili ve onunla beraber vücut bulan kolektif bakış açısının bir ifadesidir. Ayrıca ideoloji, sadece düşünce alanında kalan spekülatif bir zihin oyunu, hatta bir inanç şekli değildir; aynı zamanda onların söz ve yazı halinde açıklanması ve sosyal hayatta fiilen tatbik edilmesidir. Bir toplumun sahip olduğu ideolojinin, ancak bu şartlar altında etkinlik ve meşruluk kazanması mümkündür. Denilebilir ki ideolojiyi ideoloji yapan en önemli özellik herhangi bir düşüncenin soyut halden çıkıp söz ve yazı halinde açıklanması, belli bir siyasi veya sosyal maksada hizmet etmesidir.

İlke olarak mümkün olsa bile, ideolojilerin sonunun geldiğine dair görüşlerde hiçbir belirti yoktur. Her ne kadar bazı bilim adamları, ideolojinin sonunun geldiğini iddia etmişlerse de, yine de tarihi ve toplumsal eylemlerin temelinde ideolojik kavgaların önemli bir yer işgal ettiğini söylemek mümkündür. İdeoloji vb... fikir hareketleri çağdaş dünyamızın kalıcı bir özelliğini oluşturmaktadır. İdeolojiler, etkin oldukları insan gruplarında, insanın tüm duygularını harekete geçirme ve onu seferber etme özelliğine sahip oldukları için, inatla savunulan, kan dökme pahasına vazgeçilmeyen inançlar olarak yerleşmişlerdir.

İdeoloji, toplumsal ve kültürel bir vakıdır. Bazı ideolojilerin çökmesi veya değişime uğraması her çeşit ideolojinin yok olması anlamına gelmez. İdeolojilerin sonunun geldiğini ilan etmek, belki de kendi öz ideolojisinin sönmekte olduğunun şuuruna varmanın ideolojik bir tezahürüdür. Daha açık bir ifadeyle ideolojilerin sonunun geldiğini ilan etmek de başlı başına bir ideolojidir. Bugün dünyadaki ideolojilerin gözlenmesi bizi şu neticelere götürmektedir:

³⁶ Özkul, Metin; "Sosyal Gelişme Açısından Sanayileş-Kültür ve İktisadi Zihniyet", SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 1995, Sayı 1, Isparta 1995, s.245.

1)- Bütün çağdaş toplumlarda gençlik, çeşitli ideolojilere eskiden olduğundan daha az itibar ediyor değildir.

2)- Büyük ideolojik çatışmalar artık, sadece bir millet, bir kıta çerçevesinde değil, dünya çapında gerçekleşmektedir. Bir ülkede karşı karşıya gelen ideolojileri, uluslararası ilişkiler bütünü içine yerleştirmeden anlamak mümkün değildir³⁷.

Ancak, bilgi ve teknik çağı olarak ifade edilen asrımızda artık kin ve nefrete, sınıf farklılığına veya dini fanatizme yer olmaması gerekir. Bununla birlikte ideoloji, sosyal teşkilatlanmanın modern bir şekli olan cemiyetçi yapı yerine, "biz şuuru"na sahip, dışa kapalı cemaatçi bir yapının oluşmasına vesile olabilir. Bir millet içerisinde kültürel değerlerin farklılıklar arz etmesi, ideolojilerin bir nevi dinleşmesi, o milletin sosyal bütünleşmesini engellediği gibi, mevcut yapının çözülmesine de zemin hazırlayabilir. Aynı zamanda ideoloji, tahrikçi siyasiler ve yazarlarca halkın ruhunu okşayan sloganlarla belirli sınıf ve zümreleri etkilemek suretiyle iktidara gelmek için parti mensupları veya siyasetçilerin elinde mevcut sosyal yapının çözülmesine zemin hazırlayan bir koz olarak kullanılmak istenebilir

BİBLİYOGRAFYA

- BOLAY, S. Hayri; **Felsefi Doktrinler Sözlüğü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1981.
- CEVİZCİ, Ahmet; **Felsefe Sözlüğü**, Ekin Yayınları, Ankara 1997.
- DİMİTRİU, Paul; **"İdeolojilerin Çöküşü"**, İlimler ve İdeolojiler, Trc. Fahrettin Arslan, Ankara 1981.
- DUVERGER, Maurice; **Siyaset Sosyolojisi**, Çev.Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul 1995.
- EAGLETON, Terry; **İdeoloji**, Çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1996.
- ELİBOL, Saadetdin; **İlim ve İdeoloji**, Ankara 1985.
- ERKAL, Mustafa E.; **Sosyoloji (Toplumbilim)**, Der Yayınları, İstanbul 1996.
- ERKAL, Mustafa E.-BALOĞLU, Burhan-BALOĞLU, Filiz; **Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü**, Der Yayınları, İstanbul 1997.
- FENNİ, İsmail; **Lügatçe-i Felsefe**, İstanbul 1341.
- LARRİN, Jorge; **İdeoloji ve Kültürel Kimlik**, Çev. Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995.
- LAPIERRE, Jean-William; **"İdeoloji Nedir?"**, İlimler ve İdeolojiler, Trc. Fahrettin Arslan, Ankara 1981.
- MANNHEİM, Karl; **"İdeoloji ve Ütopya"**, Sosyoloji Yazıları, Derleyen İhsan Sezal, Ekin Yayınları, Bursa 1995.

³⁷ Lapierre, Jean-William; a.g.m., s.33-34.

- MARDİN, Şerif; **Din ve İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.
- MARDİN, Şerif; **İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.
- MARSHALL, Gordon; **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev:Osman Akınhay- Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.
- MC LELLAND, David; **İdeoloji**, Çev: Ercüment Özkaya, Doruk Yayıncılık, Ankara 1999.
- MERİÇ, Cemil; **"İdeoloji"**, Sosyoloji Dergisi, C.22-23, İstanbul 1971-1972.
- ÖZKUL, Metin; **"Sosyal Gelişme Açısından Sanayileş-Kültür ve İktisadi Zihniyet"**, SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 1995, Sayı 1, Isparta 1995.
- SAMİ, Şemsettin; **Kamus-ı Türki** (Temel Türkçe Sözlük), C.II, İstanbul 1985.
- SEZAL, İhsan; **Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar**, Akçağ Yayınları, Ankara 1991.
- SOROKİN, Pitirim Aleksandroviç; **Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri**, Çev: Mete Tunçay, Göçebe Yayınları, İstanbul 1997.
- SWİGEWOOD, Alan; **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998.
- ÜLGENER, Sabri F., **Zihniyet Aydınlar ve İzm'ler**, Mayaş Yayınları, Ankara 1983.

SUMMARY

Ideology is a concept that has emerged as a result of the disturbances which have occurred in industrial revolution and, also, in the social, political, and intellectual structure. Ideology, as the original form of its emergence, is a science that studies ideas and opinions. However, starting from the 19th century, it has evolved into a concept expressing the system of beliefs which reinforces the dominance of dominant classes in society over depressed classes, especially in the Marxist terminology. Thus, while the concept of ideology was greatly repudiated in the beginning, Marxism itself became an ideology in time by reiterating that there must be a single community without having any classes and exploitation.

Today, every kind of social and political event is tried to be explained in terms of an ideology. However, while the social and political events are greatly dynamic, ideologies are quite static and dogmatic. Besides, ideologies bear the characteristics of the period of their emergence. As a result, ideologies which are based on vengeance and hatred, differences of classes or fanaticism in religion are collapsing, but, on the other hand, sociology, which dwells objectively on social and cultural facts, is on the rise.